

*До 200-річчя Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

УДК 027.7.000.9:378.4(477.74-21)

М. О. Подрезова,

директор Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Заслужений працівник культури України,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (0482) 34-77-89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ: НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

Стаття присвячена 200-річному ювілею Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова і докладно розкриває шлях її виникнення, становлення та розвитку. Зроблено акцент на трансформації функцій бібліотеки на різних етапах розвитку: від комплектування фондів і видачі літератури до наукових та наукометричних досліджень.

Ключові слова: Наукова бібліотека, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Новоросійський університет, Рішельєвський ліцей, науково-видавнича діяльність, фонди бібліотеки, рідкісні видання, репозитарій, імідж-каталог, наукометричні дослідження, Консорціум e-VERUM, Платформа Web of Science, обслуговування, академічна доброчесність.

Будівля університетської бібліотеки, яка виходить на Міський сад, у самому серці Одеси, знайома багатьом поколінням одеситів. У цієї будівлі своя цікава історія. На місці теперішньої будови у 1840-х рр. був міський дім із службами, які займала контора одеських питних зборів [5, арк. 21]. Початок цієї історії пов'язаний з іменем князів Гагаріних – вельмож, що входили до аристократичної еліти міста. Документ, датований 25 квітня 1842 р., свідчить про подальшу продаж міського дому зі службами, який знаходився поблизу Міського саду, князю П. І. Гагаріну для забудови плановими будівлями [5, арк. 43].

Князь Гагарін був пристрасним шанувальником театрального мистецтва та створив кріпосний театр. У 1845 р. він доручив будівництво споруди для свого театру молодому тосканцю Джованні-Баттіста Скудієрі, якого можна поставити в один ряд із видатними міськими зодчими. В одному із фондів Державного архіву Одеської області, де зібрані документи архітектурних об'єктів м. Одеси та інших міст Причорномор'я, збереглися креслення будинку для майбутнього театру [6]. Але цей сюжет не отримав продовження.

Події в особистому житті П. І. Гагаріна, що змусили його покинути наше місто, збіглися з призначенням князя Воронцова намісником Кавказу. Д.-Б. Скудієрі, цей сподвижник генерал-губернатора у справі благоустрою міста, після від'їзду останнього з Одеси у 1846 р., відправився слідом за М. С. Воронцовим у Тифліс, де був призначений на посаду міського архітектора. Тому ділянку землі з недобудованим театром, в якому ще зовсім недавно репетировали спектаклі, у князя Гагаріна купила людина зовсім іншої натури – далекоглядний і успішний купець Вільям Вагнер (1803–1882).

У фонді Державного архіву Одеської області зберігається документ, датований 1849 р., який являє собою креслення фасаду будинку на Преображенській вулиці, що належав Вагнеру (*додаток 1*). Автором креслення є архітектор Франческо Боффо, що підтверджує підпис, зроблений у правому верхньому кутку креслення.

Згідно цього креслення Вільям Вагнер перебудував свій будинок на Преображенській спеціально під готель, який облаштував на ті часи на найвищому рівні. У 1852 р. тут виросла триповерхова будівля готелю «Європейський».

У цей час попечитель Одеського навчального округу М. І. Пирогов, ознайомившись зі станом народної освіти у Новоросійському краї, переконався у необхідності перетворення існуючого тоді в Одесі Рішельєвського ліцею у вищий навчальний заклад. Він зробив усе від нього залежне для відкриття в Одесі університету і домогся від Міністерства виділення коштів на будівництво будівлі для ліцею. Нова будівля ліцею на Дворянській вулиці відкрилась у 1857 р.

Нам невідомі справжні причини, які спонукали Вагнера звернутися до попечителя навчального округу з пропозицією обміну його готелю «Європейський» на «старі» будівлі Рішельєвського ліцею. М. І. Пирогов побачив у подібній пропозиції певні переваги для навчального округу і в своєму поданні до Міністерства, і у записці на ім'я керівництва ліцею виклав вагомні аргументи на користь такого обміну.

У 1858 р. М. І. Пирогов, призначений на посаду попечителя Київського навчального округу, покинув Одесу, не завершивши головного свого наміру – перетворити ліцей в університет. Але механізм цього процесу був уже запущений, і 1 травня 1865 р. був виданий указ про утворення Імператорського Новоросійського університету.

Обмін будівлями відбувся 19 серпня 1858 р. (*додаток 2*). Будинок на Преображенській відразу ж після обміну був переданий тому ж купцю Вагнеру, бо до моменту відкриття університету термін найму ще не закінчився (*додаток 3*).

Для приміщення майбутнього університету пропонувалася будівля Рішельєвського ліцею, розташована на Дворянській, Херсонській та Єлисаветинській вулицях. Тільки в 1868 р. університет зайняв будинок на Преображенській вулиці. Тут розмістилося відділення фізико-математичного факультету з усіма його лабораторіями і кабінетами.

Постійно зростаюча університетська бібліотека тулилася у головній будівлі навчального закладу та відчувала нестачу площі. Займаючи ледве не полови-

ну першого поверху в головному корпусі університету на Дворянській вулиці, вона вже не вміщалась на відведеній для неї території. Будівельна комісія зупинилась на тому, щоб реконструювати так званий «рожевий» університет на Преображенській вулиці, добудувавши до нього у глибині Міського саду будівлю для зберігання книг.

Головним архітектором будівництва був призначений російський і польський архітектор, академік архітектури М. К. Толвінський. Будівництво відбувалося у 2 етапи: насамперед, необхідно було побудувати будинок книгосховища у Міському саду, по-друге – розпочати перебудову будівлі, яка виходила фасадом на Преображенську вулицю. Для побудови книгосховища розчистили від старих одноповерхових будівель майданчик, вирили котлован, заклали у ньому цокольний поверх і почали зводити стіни. Будівництво, власне, книгосховища тривало протягом 1900–1901 рр.

У зв'язку з переведенням архітектора М. К. Толвінського у 1900 р. у Варшаву закінчення будівництва на Преображенській вулиці затягувалося. Завершувати будівництво довелося архітектору О. О. Бернардацці. Перебудова фасадної будівлі на Преображенській вулиці завершилась у кінці 1902 р., а перенесення книг відбувалося з квітня по вересень цього ж року. При цьому бібліотека продовжувала функціонувати. Офіційно нові будівлі були здані лютого 1903 р. [19].

***

Що являла собою бібліотека, переїхавши на нове місце? Звернемося до історії, документів і фактів.

Історія університетської бібліотеки починається з часів існування Рішельєвського ліцею. Заснування навчального закладу ліцейного типу в Одесі за наказом російського імператора Олександра I від 2 (14) травня 1817 р. стало важливою подією в історії міста і всієї Південної України, ще раз підкреслюючи значення Одеси не тільки як торговельного, але і як культурного, освітнього і наукового центру.

Ліцей в Одесі був заснований на базі перших навчальних закладів міста – Комерційної гімназії і Благородного інституту [14, с. 13] за активного сприяння колишнього на той час градоначальника Одеси та губернатора Новоросійського краю Армана Еммануеля дю Плессі герцога де Рішельє (1766–1822) і був названий на його честь [14, с. 2-3]. Основою бібліотеки Рішельєвського ліцею стала література цих навчальних закладів (приблизно 150 одиниць). Книжкові фонди Комерційної гімназії та Благородного інституту перейшли до ліцею в 1817 р. Значна кількість книг із «доліцейської» ери і сьогодні зберігається у фондах Наукової бібліотеки ОНУ. Так, у фонді Наукової бібліотеки Одеського університету є примірники бібліотеки Комерційної гімназії з записами «Для библиотеки Одесской коммерческой гимназии... Директор Флуки», а також примірники з записами «Одесского Благородного института... Директор Флуки».

Дослідження архівних документів дозволило уточнити роль герцога де Рішельє у формуванні книжкового фонду бібліотеки ліцею. Грошовий дар колишнього градоначальника і генерал-губернатора Новоросійського краю став важливим внеском у формування фонду бібліотеки Рішельєвського ліцею. На 15 тис. франків, подарованих герцогом, і майже 6 тис. франків платні за рік директора ліцею Шарля Домініка Ніколя останнім у Парижі влітку–восени 1817 р. було куплено «...богатое собрание книг эллино-греческих, латинских и французских» [1, арк. 2 зв.] для бібліотеки ліцею в Одесі. Основним джерелом комплектування бібліотеки була централізована закупівля книг за рекомендацією Міністерства духовних справ та народної освіти (з 1824 р. – Міністерство народної освіти Російської імперії) [3, арк. 24]. Навчальну літературу закупували у книжковому магазині Департаменту Міністерства народної освіти, а також у книжкових магазинах університетів Москви, Санкт-Петербургу, Харкова. Бібліотечні фонди поповнювалися виданнями, що замовлялися через Чернігівську, Санкт-Петербурзьку та Московську газетні експедиції [1, арк. 185; 2, арк. 24]. Дуже велика увага приділялась поповненню бібліотеки ліцею книгами духовного змісту. Рішельєвський ліцей купував книги дублетних фондів інших навчальних закладів. Наприклад, у 1850–1851 рр. ліцеєм була придбана значна кількість примірників з історії, зібрання дипломатичних актів, у тому числі стародруків із дублетів Імператорської публічної бібліотеки [9, с. 10].

Після розподілу навчального закладу на три відділення – юридичне, фізико-математичне та камеральне – змінюється бібліотечний фонд, у складі якого поряд з книгами з гуманітарних дисциплін збільшується кількість книг природничого, економічного та технічного змісту, що замовлялись викладачами ліцею для забезпечення викладання навчальних курсів.

У 1838 р. була створена Студентська бібліотека. Викладачі ліцею намагалися поповнювати цю бібліотеку власними силами, тому що книг не вистачало.

Бібліотека Рішельєвського ліцею змінюється разом із навчальним закладом. У 1838–1865 рр. структура Рішельєвського ліцею та його бібліотеки стала більш складною та різноманітною [15, с. 46-47]. Був прийнятий новий статут Рішельєвського ліцею (1838 р.) і на бібліотеку почали виділяти щорічно 2000 рублів, викладач, що здійснював обов'язки бібліотекаря, отримував до своєї основної платні 350 рублів [4, арк. 1]. Змінюється організація та формування фондів. В Науковій бібліотеці ОНУ зберіглися «Друге продовження каталогу книг бібліотеки Рішельєвського ліцею по 1853 р.» та «Третє продовження каталогу книг бібліотеки Рішельєвського ліцею по 1861 р.», що підкреслюють традицію розподілу книг за систематичним принципом. Ліцей поступово перетворюється в університет, відбувається і збільшення кількості бібліотечних відділів, що демонструють зміни у структурі навчального закладу.

Дані «Урочистого акту Рішельєвського ліцею» 1861 р. говорять про те, що у ліцеї Одеси були створені каталоги: алфавітний, фундаментальний та систематичний [10, с. 5]. «Фундаментальний каталог бібліотеки Рішельєвського ліцею

з 1 генваря 1861 року» складається з описів 2886 найменувань книг у 4991 одиницях. Це останній каталог бібліотеки Рішельєвського ліцею. Згідно його даних у бібліотеці ліцею, на момент його перетворення в університет, налічувалось 11298 найменувань книг [23]. Перша книга каталогу Новоросійського університету починається цифрою 11299. Таким чином, фундаментальна бібліотека Рішельєвського ліцею повністю перейшла до Новоросійського університету.

За свідченням першого історіографа Новоросійського університету О. І. Маркевича, коли 1 травня 1865 р. Новоросійський університет прийняв від ліцею бібліотеку, в ній налічувалося 28505 томів так званої основної бібліотеки і 4930 томів студентської [16]. Подальше поповнення бібліотеки відбувалося лише у незначній мірі коштами державного бюджету, які були дуже малі порівняно з потребами бібліотеки і значно меншими, ніж асигнувалися іншим університетським бібліотекам країни. Так, згідно з першим кошторисом Новоросійського університету, що затвердив імператор Олександр II влітку 1864 р. у розмірі 213,5 тис. руб. сріблом, на штати бібліотеки (один бібліотекар та два його помічники), придбання книг та передплату часописів і газет, утримання помешкання припадало біля 4 % загальних університетських витрат [8]. Таке фінансування було жебрацьким, але існувало протягом багатьох десятиріч, на що звертали увагу сучасники. Так, О. І. Маркевич у 1890 р. писав про неодноразові марні прохання Ради університету збільшити кошти на закупівлю книг для бібліотеки, про те, що університет отримує у недостатньому обсязі новітні видання. Особливо незадовільним був склад студентської бібліотеки, не вистачало штатів [19].

Але, не дивлячись на всі негаразди, фонди бібліотеки швидко зростали, вона ставала одним з великих і відомих осередків науки та культури.

Цікаво порівняти склад бібліотеки Новоросійського університету у рік його заснування з даними, які є за 1913 р. – напередодні першої світової війни. Загальна кількість томів у основній бібліотеці збільшилася за цей час майже у 10 разів (278 515 томів) і мала 1 629 карт, планів, схем; студентська – більш ніж у 5 разів (22 844 томів), відповідно, карт, планів, схем – 59 [7, с. 130-131].

Здебільшого бібліотека збагачувалась колекціями книг, які дарували різні приватні особи та наукові, культурні, добродійні заклади.

Першим важливим за своїм значенням і обсягом книжковим придбанням була слов'янська бібліотека відомого професора-славіста та етнографа А. Кухарського. Не менш цінним у науковому відношенні стало придбання у 1867–1868 рр. книжкових зібрань академіка П. С. Білярського і відомого польського історика права Р. Губе.

У 70-х рр. XIX ст. бібліотека поповнилася стародруками місцевих старовірів. Московський університет, Петербурзька Академія наук, Пулковська обсерваторія, Афінівський університет відгукнулися на прохання Новоросійського університету і передали у дарунок дублети з книгозховищ своїх бібліотек.

Надсилали свої видання Дерптський, Петербурзький, Харківський, Київський університети. У свою чергу, бібліотека Новоросійського університету безкоштовно відправляла книги, дублети яких мала, до Ташкентської публічної бібліотеки, Одеського слов'янського благодійного товариства, Аккерманської міської бібліотеки, Демидівського ліцею в Ярославлі.

Університет одержував у дар книги від багатьох приватних осіб. У середині XIX ст. у бібліотеку надійшов найцінніший фонд славіста В. І. Григоровича, у кінці 1890 рр. – на початку XX ст. бібліотека отримала колекції родини Воронцових, О. Г. Строганова, історика, члена-кореспондента Петербурзької АН, директора Публічної бібліотеки в Петербурзі М. К. Шильдера та ін. Крім дуже цінних фондів монографічної літератури, бібліотека мала цікаві рукописи та періодичні видання різними мовами. Навіть, той, хто не був ніколи читачем нашої бібліотеки, напевне чув про багатство її фондів, яке починалося у перші десятиріччя існування університету.

Не можна не сказати про перших університетських бібліотекарів. Першим тут свою посаду зайняв Віталій Матвійович Шишковський (1822–?), який працював ще у бібліотеці ліцею. Йому довелося займатися поповненням фондів, придбанням книжкових колекцій, збільшенням штату, публікацією друкованого каталогу університетської бібліотеки. В. М. Шишковського, який пропрацював у бібліотеці більше 40 років, змінив Людвіг Пилипович Брун (1841–1905) – представник добре відомої у наукових колах династії професорів Брунів. Один із них, Ф. К. Брун, на самому початку свого життя і кар'єри в Одесі, більше 3-х років був завідувачем бібліотеки Рішельєвського ліцею. Його син, Л. Ф. Брун, віддав університету і служінню книзі сорок років життя. У цілому сім'я Брунів пропрацювала у бібліотеці три чверті сторіччя. Саме за керівництва Л. Ф. Бруна університетська бібліотека переїхала до нового приміщення на вулиці Преображенській (1902) [18].

Наступником Л. Ф. Бруна став Петро Степанович Шестериков (1859–1929) – один із засновників вітчизняного бібліотекознавства. Фактично наукова робота у бібліотеці почалася у 1888 р., коли П. С. Шестериков почав працювати штатним бібліотекарем. За його ініціативою було створено бібліотечний гурток, члени якого через рік вирішили перетворити його у товариство, було складено проект Статуту та подано на розгляд професорам університету. Статут було затверджено 5 березня 1911 р. Головою обраний професор І. А. Линниченко.

З 1913 до 1917 р. Одеське бібліографічне товариство видало 5 томів (36 випусків) своїх «Известий». У ці роки побачила світ низка краснавчих бібліографій, у тому числі бібліографічні списки з історії Одеси, Бессарабії, покажчики літератури проф. М. Ф. Комарова, Г. С. Сковороди, детальні описи деяких місцевих видань. Вченою Радою університету у 1913 р. П. С. Шестерикову було доручено вивчити організацію бібліотечної справи у Російській імперії з метою застосування передового досвіду у роботі університетської бібліотеки. П. С. Шестериков глибоко проаналізував постановку бібліотечної

справи у країні, детально описав організацію бібліотеки Новоросійського університету, дав рекомендації щодо її удосконалення¹. Слід сказати, що структура бібліотеки, організація її фондів та користування ними в ІНУ на той час були на більш високому рівні, ніж у більшості університетських бібліотек Російської імперії. Результатом серйозного дослідження і вивчення передового бібліотечного досвіду стала монографія С. П. Шестерикова «Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России» (Одесса, 1915). Підвищувати престиж рідної бібліотеки П. С. Шестериков міг завдяки добре підібраній команді співробітників (М. О. Григорович, І. І. Дусинський, П. В. Левандовський, М. В. Смирнов), серед яких були справжні інтелектуали з університетською освітою. Помічник бібліотекаря І. І. Дусинський (1879–1919) у спеціальній публікації ставив питання про матеріальне і службове положення особового складу університетських бібліотек, котра і сьогодні не втратила своєї актуальності. Різнобічно обдарована людина, сучасному читачу І. І. Дусинський відомий, перш за все, як геополітик, публіцист і панславист (у 1919 р. він став однією із жертв «червоного терору» [20]). Також відзначимо, що повноцінним членом невеликого колективу університетської бібліотеки була Лючія Карлівна Брун – перша жінка, прийнята на штатну посаду в Новоросійському університеті (безперервно працювала у бібліотеці до 1957 р.).

Після розформування Одеського університету в 1920 р. його бібліотека неодноразово змінювала свою назву: Головна бібліотека вищої школи м. Одеси (1920–1923), Центральна наукова бібліотека м. Одеси (1924–1930), Одеська державна наукова бібліотека м. Одеси (1930–1933).

Двадцять роки ХХ ст. – воістину «золоте століття» в історії одеської бібліотечної та книжкової справи, коли обидві найбільші бібліотеки міста – Центральна наукова бібліотека м. Одеси та Одеська публічна бібліотека – мали блискучий склад співробітників. Досить сказати, що у «публічці» одночасно працювали О. М. Дерibas (1856–1937), М. П. Алексєєв (1896–1971), О. М. Тюнєєва (1889–1984), а у ЦНБ – Й. Л. Вайнштейн (1894–1980), Ф. Є. Петрунь (1894–1963), І. Я. Фаас (?–1944), Г. Д. Штейнванд (1896–?), М. М. Петринський (1890–1938), К. О. Копержинський (1894–1954) та ін. Одним із перших керівників Головної бібліотеки Вищої школи м. Одеси (протягом 8 місяців до адміністративного видворення його за кордон у вересні 1922 р.) був колишній професор кафедри руської історії ІНУ Антоній Васильович Флоровський (1884–1968), а 13 листопада 1922 р. директором бібліотеки було призначено професора Одеського інституту народної освіти, психолога і педагога, згодом – члена-кореспондента АН СРСР, академіка АПН СРСР Сергія Леонідовича Рубінштейна (1889–1960). Будучи керівником Наукової бібліотеки, він зміг добитися права для бібліотеки друкувати наукове видання «Праці Одеської центральної наукової бібліотеки» (було видано 3 томи).

¹ Петро Степанович Шестериков, член Новоросійського товариства дослідників природи, відомий також як фахівець із флори Південної України і автор робіт із флористики, зібрав цінну колекцію гербарію.

Блискучий організатор науки С. Л. Рубінштейн був ініціатором роботи бібліографічного семінару (1923), який став осередком наукової праці бібліотеки.

С. Л. Рубінштейн сприяв створенню національного репертуару української книги. Значну кількість досліджень учасники бібліографічного семінару присвячували саме українознавчій тематиці. Було складено бібліографію творів видатних українських діячів — М. С. Грушевського, С. Єфремова, В. Гнатюка, українського літературознавства у цілому за 1926 р., преси революційного періоду, національних меншин Одеси, сходознавчої літератури, бібліографію *Ucrainica*.

У цей час бібліотека стала не тільки провідним науковим закладом, що забезпечував науковий процес у місті, а й відомою в Україні та Радянському Союзі. Основним напрямком діяльності стало перетворення її з пасивного книгозховища на активний фактор загальної системи освіти у країні, надало їй ваги та поставило на належне місце серед наукових закладів, що вивчали питання бібліотекознавства, книгознавства та бібліографії. Цей напрямок діяльності залишається найважливішим і на сучасному етапі наукової роботи.

Розроблялися питання наукової класифікації, яку було покладено в основу реформування систематичного каталогу бібліотеки, обговорювалися проблеми вивчення стародруків та рукописних фондів, введення їх до широкого наукового обігу. Багато у чому завдячуючи наполегливості та принциповості Сергія Леонідовича, в Одесі залишилися бібліотеки Воронцових і О. Г. Строганова, зібрання В. І. Григоровича, раритети з колекції Р. Губе.

У цей період у бібліографічному семінарі активно працював відомий літературознавець, фольклорист, етнограф, бібліограф К. О. Копержинський. У 1925–1929 рр. він викладав в Інституті народної освіти, одночасно публікував свої дослідження у «Працях Одеської центральної наукової бібліотеки».

Серед співробітників, які становили «інтелектуальний цвіт» бібліотеки, слід виділити Йосипа Львовича Вайнштейна (1894–1980), який в Одесі почав свій творчий шлях вченого, ерудита, прекрасного знавця джерел, автора робіт із медієвістики, історіографії та методологічних проблем історичної науки. Саме Йосип Львович став ініціатором організації на базі бібліотеки Музею книги (відкритий в 1927 р.).

Працював у Науковій бібліотеці Г. Д. Штейнванд, відомий ґрунтовною роботою з опису всіх періодичних видань Одеси періоду 1917–1921 рр. (разом із С. П'ятницькою, Т. Ходжаш, аспірантом кафедри бібліографії А. Варнеке, М. Рапопорт, аспірантом С. Боровим).

Серед інших плідних починань тих років – створення картографічного кабінету, Українського відділу бібліотеки (*Ucrainica*).

З перших років радянської влади Наукова бібліотека отримала статус науково-дослідницького закладу і ввійшла до числа провідних науково-освітніх організацій СРСР. З 1926 р. у ЦНБ м. Одеси почалась професійна підготовка бібліотечних співробітників, була відкрита аспірантура, першим випускником

якої став Саул Якович Боровий (1903–1989) – видатний історик російського і українського єврейства, спеціаліст із соціально-економічної історії XVI–XIX ст. Захистивши у 1930 р. свою «промоційну» роботу (аспірантську дисертацію), С. Я. Боровий став першим і єдиним в Україні довоєнних років спеціалістом, котрий отримав учену ступінь із книгознавства. В аспірантуру при ЦНБ м. Одеси були прийняті також О. Б. Варнеке (1904–1938(?)), син видатного одеського мистецтвознавця і дослідника античної культури Б. В. Варнеке, та О. М. Горецький.

Отже, у 1920-ті рр. колишня університетська бібліотека стала одним із провідних наукових закладів на півдні України.

Вже тоді розпочався важкий шлях перетворення бібліотек із пасивного книгосховища у повноцінні науково-дослідні заклади.

У 1930 р. згідно з постановою Раднаркому України Центральну наукову бібліотеку м. Одеси було об'єднано з Одеською публічною бібліотекою (нині Одеська національна наукова бібліотека). Фактично об'єднання відбулося лише за адміністративним примусом. Кожна з цих бібліотек залишалася у своїх приміщеннях зі своїми фондами, хоча частину фондів Центральної наукової бібліотеки, у тому числі найцінніший фонд Музею книги та довідково-бібліографічних видань, було передано публічній бібліотеці.

У 1933 р. згідно з постановою Раднаркому РСФСР та України було відкрито Одеський державний університет і наступного року бібліотека знову перейшла до його складу. Бібліотека стала одержувати обов'язковий платний примірник усіх книжкових видань, що виходили в Україні. Напередодні Великої Вітчизняної війни книжковий фонд включав 1 млн 300 тис. томів. Студентська бібліотека нараховувала 100 тис. томів, мала 10 штатних співробітників.

Після відновлення університетів в Україні та організації Одеського державного університету в 1933 р. була продовжена та набула нового змісту планова бібліографічна робота бібліотеки. У 1938 р. заново організували бібліографічний відділ – у своєму роді «мозок» бібліотеки. Його співробітники активно долучались до інформаційно-довідкової, видавничої та краєзнавчої роботи. В організації відділу приймала участь відомий український бібліограф М. В. Рапопорт (1893–1959). Під керівництвом Марії Володимирівни у бібліотеці створювалися систематичний каталог і систематична картотека статей.

З початком репресій у країні в кінці 1920-х – на початку 1930-х були звільнені, відправлені до таборів численні представники інтелігенції Одеси, у тому числі працівники бібліотек міста. Серед співробітників колишньої університетської бібліотеки, що працювали в ній у різні роки, були репресовані О. Б. Вернеке, В. Я. Герасименко, О. М. Горецький, К. О. Копержинський, М. М. Петринський, Ф. Є. Петрунь, Г. Д. Штейнванд (на рубежі 1980–90-х рр. всі вони були реабілітовані) [11; 21]. Одночасно проводились «чистки» книг, створювались спецфонди, спецхрани. На долю бібліотеки Одеського університету в XX ст. випало немало важких випробувань. Найстрашнішим була війна.

Події Великої Вітчизняної війни залишили свій слід у долі університетської бібліотеки. Під час героїчної оборони Одеси у приміщенні бібліотеки розташовувався штаб ПВО та винищувальний батальйон. Після відходу наших військ бібліотека мала гнітючий вигляд: було вибито скло у вікнах, повалено стелажі. Тільки незначну частину бібліотеки, а саме мінімум навчальної літератури змогли вивезти під час евакуації університету в Туркменію (Байрам-Алі).

Бібліотеку університету на вул. Преображенській (під час війни вулиця носила назву короля Міхая) підпорядкували колишній Міській державній публічній бібліотеці імені Горького та зробили її абонементом. З 2 січня 1942 р. видатний бібліотекознавець Олександра Миколаївна Тюнєєва (1888–1984) стала директором вже двох бібліотек під загальною назвою Одеська центральна наукова бібліотека. Абонементом, тобто університетською бібліотекою, завідувала одна із найстаріших її працівниць – Тамара Захарівна Ходжаш.

Разом із невеликою групою співробітників вона вклала всі сили у те, щоб бібліотека вистояла. За спогадами О. М. Тюнєєвої, щоб перешкодити масовому вивезенню книг, бібліотекарі вдалися до хитрощів: книжковий каталог був розсипаний співробітниками і складений в ящики у хаотичному порядку; «по строжайшому приказу о ценнейших фондах Воронцовской и Строгановской библиотек не упоминалось, каталоги на них спрятаны, сами фонды засекречены и, таким образом, спасены...» [22, с. 183].

Завдяки самовідданій праці та мужності бібліотечних працівників, які залишилися в Одесі під час окупації, вдалося зберегти приміщення і фонди університетської бібліотеки. До бібліотеки університету в ті тяжкі роки повернулися і надалі працювали знавці бібліотечної справи: А. К. Папаспірки, М. В. Севаст'янова, О. Є. Юрківська, М. В. Аргіропуло, Л. К. Брун, брати Є. М. та В. М. Чернецькі, М. М. Беляєва та інші. Під час окупації бібліотека зазнала великої шкоди: був знищений її картографічний фонд, до складу якого входили рідкісні карти та атласи, портолани.

Післявоєнна бібліотека зайняла своє місце в університеті, який успішно функціонував під час евакуації, а після звільнення Одеси зумів як найшвидше налагодити роботу. У складні 1945–1946 рр. бібліотеку очолював В. І. Литовченко – викладач психології та історії педагогіки педагогічного інституту та університету. У роки війни він був підпільником, підтримував зв'язок із партизанами. Василь Іванович добре розбирався у людях: посаду заступника директора бібліотеки з наукової роботи він запропонував Т. З. Ходжаш, одному з найкомпетентніших фахівців, автору першого путівника по бібліотеці (1959). В. І. Литовченко запросив на роботу в бібліотеку тоді ще зовсім молодого Віктора Семеновича Фельдмана (1915–2008), що став згодом легендарним бібліографом, гордістю університету.

14 лютого 1945 р. постановою Ради Народних Комісарів (№ 198) бібліотеці Одеського державного університету було присвоєно статус науково-дослідної установи. Таким чином були оцінені заслуги колективу бібліотеки у формуван-

ні фондів, його соціальна значимість для культурного і наукового життя міста і всього регіону.

Після утвердження Наказу РНК УРСР 1945 р. про надання бібліотеці статусу наукової установи, наукова робота стала основною в її діяльності. Тепер, поряд із науковою та навчально-допоміжною роботою, співробітники отримали можливість займатися самостійною науково-дослідницькою діяльністю, тісно пов'язаною з науковими темами професорсько-викладацького складу університету. Наукова робота бібліотеки стала складовою частиною наукової роботи всього університету та узгоджувалась з нею. Відтоді плани і тематика роботи бібліотеки затверджувались Вченою радою університету, а її куратором став проректор із наукової роботи. Основною науковою темою стає моніторинг публікацій співробітників університету та робіт про них, які дозволяли скласти об'єктивну картину діяльності всього університету, його підрозділів, наукових шкіл, розвитку наукового та навчального процесу як в історичному аспекті, так і з точки зору сучасного стану. Необхідно було підняти величезний пласт матеріалу за всі роки існування університету, який відбивав би діяльність усіх його співробітників.

Результатом цієї грандіозної роботи бібліографів 1945 – середини 1960-х рр. стала підготовка до видання бібліографічного словника професорсько-викладацького складу Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. З метою збору матеріалу бібліографи працювали в Одеському обласному архіві, архіві університету, виїжджали у відрядження до архівів Києва, Харкова, Дніпропетровська. Викладачі, які на той час працювали в університеті, заповнювали анкети та давали відомості про свої публікації. Було зібрано інформацію про 714 постатей вчених, розпочалася робота над виданням. Але ця робота була припинена з невідомих причин, матеріали залишилися в архіві бібліографічного відділу в рукописному варіанті.

З початку 1950-х років бібліотеку очолив досвідчений славіст, талановитий лінгвіст, доцент філологічного факультету Микола Васильович Павлюк (1920–1978), який багато зробив для підвищення престижу бібліотеки як наукового підрозділу університету. За час його керівництва були видані бібліографічні покажчики, які стали прикрасою у загальній масі університетських публікацій. Так, у 1957 р. побачив світ спеціальний випуск «Праць Одеського державного університету» (Т. 147. Бібліографічна серія, вип. 1). Підготовка першого збірника бібліографічних робіт була зумовлена тим, що багато вчених нашого вишу своїми видатними досягненнями та відкриттями зробили значний внесок у вітчизняну та світову науку. Однак до того часу не було ні одного бібліографічного посібника, який відобразив би у повній мірі та систематичності наукову працю університету за дореволюційний період. Відкрила цей збірник стаття самого Миколи Васильовича Павлюка «Періодичні видання Одеського (Новоросійського) університету за 90 років». Тут же було вміщено систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університета» за 1867–1919 рр.

(укладачі О. Ф. Борисова, М. М. Бушева, Р. М. Рапопорт). До 100-річного ювілею університету у 1965 р. було випущено фундаментальне видання «Історія Одеського університету за 100 років», у підготовці якого брали активну участь працівники Наукової бібліотеки, М. В. Павлюк був членом редакційної колегії.

У післявоєнні роки у бібліотеці продовжували працювати найстаріші її робітники, представники старої інтелігенції, які отримали освіту ще в дореволюційні часи. Тамара Захарівна Ходжаш, досконало знаючи фонди, багато часу присвятила підготовці «Путівника по Науковій бібліотеці ОДУ» (1959), який давав уявлення про книжкові багатства, систему їхньої класифікації, організацію та структуру бібліотеки, її історію, сучасність, роботу з обслуговування читачів та наукову роботу.

Тамара Мойсеївна Гольд була не тільки прекрасним бібліографом, а й біологом-консультантом із природничих наук, яка у довоєнні роки була аспіранткою академіка В. І. Липського, тісно співпрацювала з професором І. І. Пузановим. Вона була відома своїми публікаціями у наукових журналах із біології про вчених-ботаніків зі світовими іменами Г. А. Боровикова, І. І. Пузанова, В. І. Липського, П. С. Шестерикова, В. А. Ротерта. Вона присвятила багато часу укладанню систематичного покажчика до «Записок» Товариства сільського господарства Південної Росії.

Особливої згадки заслуговує головний бібліограф бібліотеки, випускник юридичного факультету Новоросійського університету А. К. Папаспіракі (1890–1972), який протягом декількох десятиліть вів копітку роботу з книжковими раритетами. Згадуючи свого вчителя, В. С. Фельдман писав: «Андрей Константинович был единственным консультантом по описанию редких изданий и участвовал в отборе ценных книг <...> из основного фонда библиотеки <...> я был поражен необычайной широтой и глубиной его знаний <...>. Впервые я увидел научный подход к изучению истории книги и книжных собраний» [13, с. 29-30].

У післявоєнний час тут працювали такі високопрофесійні спеціалісти: М. В. Аргіропуло, С. В. Білецька, А. Г. Бирюкова, В. О. Бозіна, С. В. Бондар, Т. М. Гайдай, Е. П. Ганчицька, Є. С. Жакуліна, А. В. Захарова, Є. М. Зенькова, М. І. Кириченко, З. С. Лебедева, Н. Г. Лівшиць, О. О. Мишаков, О. Ю. Ноткіна, А. К. Папаспіракі, Е. В. Пилипчук, Ю. Я. Письмен, Л. І. Побочна, Р. М. Рапопорт, К. А. Рибарь, В. К. Руденко, Т. В. Сиврук, В. М. Терлецька, Г. О. Тимошина, Н. М. Третьяк, М. О. Трофименко, В. С. Фельдман, Е. Ф. Чижевська, Т. І. Еллерман, Н. С. Юсім та ін. [12, с. 178-182].

Більше п'ятдесяти років пропрацював в університеті учасник Великої Вітчизняної війни, відзначений державними нагородами Петро Михайлович Бондаренко (1922–2001). Він понад двадцять років очолював бібліотеку, а останні роки працював співробітником відділу рідкісних книг і рукописів. Під його керівництвом у бібліотеці відбулися істотні зміни у матеріальному становищі та інформаційно-бібліографічному обслуговуванні читачів. Поряд з ним плід-

но працювала освічений бібліограф, заступник директора з наукової роботи Емма Вікторівна Пилипчук.

Саме Петро Михайлович підтримав ідею відновлення Музею книги університетської бібліотеки, який був заново відкритий 7 лютого 1979 р. Попередньо найкомпетентнішими і найдосвідченішими бібліографами А. К. Папаспіракі, Т. З. Ходжаш, В. С. Фельдманом, М. В. Аргіропуло із загального книгосховища було відібрано п'ять тисяч книжкових раритетів, які розмістили у Воронцовських шафах, а найбільш рідкісні та найцінніші – на 14 вітринах.

Протягом декількох десятиліть справжньою «господинею» Музею книги була кадровий співробітник бібліотеки Є. В. Савельєва. Довгі роки лекції та екскурсії Єлизавети Володимирівни користувалися успіхом у вдячних слухачів – від першокурсників до академіків і дипломатів. Великим ентузіастом книги був її колега М. В. Аргіропуло (1919–2008). Микола Всеволодович був справжнім фанатом бібліофільських мініатюрних видань, у 1970–1980-ті рр. він доклав чимало зусиль для поповнення ними колекцій бібліотеки.

І сьогодні просвітницька діяльність Музею книги Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова (екскурсії для студентів, школярів, науковців, гостей університету та міста, наукова практика бакалаврів і магістрів з гуманітарних спеціальностей, різноманітні виставки тощо) сприяє створенню цілісної системи навчання і виховання творчої особистості сучасного фахівця. Цю традицію продовжив талановитий бібліограф і краєзнавець Віктор Семенович Фельдман. Понад півстоліття В. С. Фельдман присвятив улюбленій бібліотеці, допомагаючи всім – і студентам, і викладачам, залишивши після себе цікавий архів і цінне книжкове зібрання, які зберігаються зараз у бібліотеці у складі його іменної колекції. Громадськість міста високо оцінила заслуги блискучого книгознавця, представивши його у 2001 р. до звання першого лауреата Міжнародної Дерibasівської премії. Восени 2010 р. в пам'ять про талановитого бібліографа і краєзнавця була відкрита меморіальна дошка на фасаді будинку у Воронцовському провулку, де жив Віктор Фельдман з 1982 р.

1970–1980-ті рр. ознаменувалися становленням системи науково-технічної інформації у країні. У структурі державних установ та організацій з'явилися нові підрозділи – інформаційні відділи, в яких працював штат інженерів-інформаторів. Бібліотеки також стали органами науково-технічної інформації. Було відкрито такий підрозділ і у Науковій бібліотеці Одеського університету. У ці роки до штату бібліотеки влилася ціла плеяда спеціалістів: Г. І. Войченко, Т. М. Добринова, С. М. Кириченко, К. І. Колесниченко, Л. М. Крапивка, М. О. Подрезова, М. П. Пясецька, С. М. Старицька, В. В. Самодурова, О. В. Суровцева, Н. С. Тахтарова, Т. А. Фурман, В. В. Ярова та ін. У 1990-ті – на початку 2000-х рр. до колективу бібліотеки увійшли: О. М. Андрєєва, Г. П. Бахчиванжи, М. Б. Іващенко, Н. Є. Данилюк, О. О. Спіцина, Е. Т. Манукян та ін. Всі ці спеціалісти з часом стали професіоналами бібліотечної справи.

Ще у 1965 р. Колегією Міністерства культури СРСР була прийнята постановою про впровадження у практику роботи бібліотек першого видання ББК (бібліотечно-бібліографічної класифікації). Це була велика робота. Тому предметом особливої уваги бібліотеки став систематичний каталог, фактично ново створений на основі нової ББК. Досвідчений бібліограф Трофименко Марія Олексіївна – перша завідувача сектором класифікації, який сама і створила (1970) – керувала цим відповідальним проектом. Вона була вимогливою, ініціативною й водночас доброзичливою людиною, наставником та вчителем молодих спеціалістів з класифікації наук. Марія Олексіївна виховала плеяду провідних фахівців бібліотеки, серед них – М. О. Подрезова, Н. В. Кабанова, А. В. Зайченко, Н. В. Мусієнко.

У 1983 р. згідно з міністерським наказом від 31 грудня 1982 р. і з метою удосконалення бібліотечного та інформаційного обслуговування навчально-виховного процесу і наукової роботи, а також з метою ліквідації паралелізму в роботі та дублювання функцій наукова і студентська бібліотеки (з фондом у 861 тисяч одиниць) були об'єднані в один структурний підрозділ університету. З цього року почало здійснюватися спільне комплектування, єдине управління.

З 1989 по 1998 рр. Наукову бібліотеку очолювала Світлана Михайлівна Старницька – кадровий співробітник, висококваліфікований фахівець бібліотечної справи. Світлана Михайлівна доклала багато зусиль до комплектування бібліотеки у цей складний період, коли поповнення бібліотечних фондів у країні значно зменшилося внаслідок об'єктивних причин: скорочення фінансування бібліотек, інфляції, розриву інформаційного простору, зростання цін на всі види друкованої продукції. У цей період бібліотека сама розшукувала джерела поповнення фондів: це були збережені зв'язки з книгообміну, спонсорські та благодійні внески, подарунки організацій, окремих осіб, зокрема професорів університету (Б. О. Шайкевича, В. В. Сердюка, С. П. Ільйова, І. П. Зелінського).

Закінчення у наступному випуску

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАОО. Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1819). – Спр. 4. – 316 арк.
2. ДАОО. Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1820). – Спр. 2. – 420 арк.
3. ДАОО. Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1836). – Спр. 3. – 435 арк.
4. ДАОО. Ф. 44 (Рішельєвський ліцей). – Оп. 1 (1838). – Спр. 40. – 62 арк.
5. ДАОО. Ф. 59 (Одеський будівельний комітет). – Оп. 1 (1840). – Спр. 2445. – 109 арк.
6. ДАОО. Ф. 895 (Колекція: «Архітектурні об'єкти м. Одеси та інших міст Причорномор'я»). – Оп. 1. – Спр. 413.
7. Вист А. Учебные заведения в Одесском градоначальстве / А. Вист // Тр. Одес. стат. ком. – Одесса, 1867. – [Вып. 2]. – С. 125-215. – История НБ : С. 130-131.
8. Геннади Г. Н. Указатель библиотек России / Г. Н. Геннади. – СПб., 1864. – 36 с. – Отд. отд. из «ЖМНП» (т. 122, № 5).
9. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея 20 июня 1850 по 20 июня 1851 года // Годичный акт в Ришельевском лицее 20 июня 1851 года. – Одесса : в тип. Францова и Нитче, 1851. – С. 1-18.

10. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея с 1 сентября 1860 по 30 августа 1861 года // Торжественный акт Ришельевского лицея по случаю окончания 1860-1861 академического года. – Одесса, 1861. – С. 1-27.
11. *Левченко В. В.* Судьбы сотрудников Научной библиотеки Одесского университета на фоне социально-политических трансформаций первой трети XX века / В. В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип.1 (9). – С. 26-49.
12. Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова : іст. нарис до 185-річчя заснування / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Сминтина ; упоряд. М. О. Подрезова ; ред.: В. В. Самодурова, І. В. Шепельська. – Одеса : Астропринт, 2002. – 246 с.
13. *Ноткина О. Ю.* Вместе с ними : о сотрудниках научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, оставивших след в нашем сердце / О. Ю. Ноткина, В. С. Фельдман. – Одесса : Optimum, 2006. – 68 с.
14. Образование и устав Ришельевского лицея в Одессе. – СПб. : тип. Департамента просвещения, 1818. – 84 с.
15. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова : історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль ; вступ. слово: І. М. Коваль, В. М. Хмарський. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2015. – 963 с.
16. Отчёты о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1865–1884, 1901–1915.
17. *Подрезова М. А.* Библиотекари Одесского (Новороссийского) университета – мировой науке / М. А. Подрезова, В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2008. – Т. 13, вип. 8 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 11-22.
18. *Подрезова М. А.* Летопись Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова в событиях и фактах / М. А. Подрезова, В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2010. – Т. 15, вип. 21. – С. 5-27.
19. Протоколы заседаний Совета императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1865–1884.
20. *Самодурова В. В.* Геополитический изгой : жизнь и смерть И. И. Дусинского / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип. 2 (10). – С. 9-18.
21. *Смирнов В. А.* Реквием XX века : [в 5 ч.] / В. А. Смирнов. – Одесса : Optimum, 2001. – Ч. 1. – 606 с. ; 2005. – Ч. 3. – 873 с.
22. Александра Николаевна Тюнеева : сборник материалов / сост. Л. В. Арюпина ; отв. за вып. О. Ф. Ботушанская ; ред. И. С. Шелестович ; Одес. нац. науч. б-ка им. М. Горького. – Одесса : ВМВ, 2012. – 315 с.
23. Фундаментальный каталог библиотеки Ришельевского лицея по 1861. – [4], 376 с. – Рукопись.

Надійшла 15.05.2017 р.

М. А. Подрезова,

директор Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Заслуженный работник культуры Украины,
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина,
тел.: (0482) 34-77-89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ВЗГЛЯД СКВОЗЬ ВЕКА: НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
ОДЕССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА**

Статья посвящена 200-летию юбилею Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова и подробно раскрывает путь ее возникновения, становления и развития. Сделан акцент на трансформации

функцій бібліотеки на різних етапах розвитку: от комплектування фондів и видачі літератури до научних и наукометричних досліджень.

Ключевые слова: Научная библиотека, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Новороссийский университет, Ришельевский лицей, научно-издательская деятельность, фонды библиотеки, редкие издания, репозитарий, имидж-каталог, наукометрические исследования, Консорциум e-VERUM, Платформа Web of Science, обслуживание, академическая доброчестность.

M. O. Podrezova,

Director of the Scientific Library of
Odessa I. I. Mechnykov National University,
Honored Worker of Ukraine Culture,
24, Preobrazhenska Str., Odesa, 65082, Ukraine
Tel.: (0482) 34-77-89
e-mail: library@onu.edu.ua

LOOK THROUGH CENTURIES: SCIENTIFIC LIBRARY OF ODESSA I. I. MECHNYKOV NATIONAL UNIVERSITY

Article is devoted to 200-year anniversary of Scientific library of Odessa I. I. Mechnykov National University and in detail opens a way of its emergence, formation and development. The emphasis on transformation of functions of library at different stages of development is placed: from completing of funds, delivery of literature to scientific, scientometric researches. The considerable attention is paid to the perspective directions of information and communication work.

Throughout the entire period of existence the University library dynamically developed and extended. In the twentieth century, it became a scientific center, which is engaged in development of methodical recommendations for high school libraries of the South of Ukraine, combining introduction and development of multimedia technologies and complex studying of fund, in particular the historical and dispersed collections, the biographic researches connected with history of university, information disclosures of collections of rare editions. Carries out information and analytical maintenance of scientific achievements of scientists of higher education institution for achievement and maintenance of worthy academic level of university. Article will be useful not only to historians and to librarians of the South of Ukraine, but also for interested local lore specialists.

Key words: Scientific library, Odessa I. I. Mechnykov National University, Novorossiysk University, Richelieu Lyceum, scientific – publishing activities, funds of library, rare editions, a repository, image catalog, scientometric researches, Consortium e-VERUM, Web of Science, service, academic integrity.

References:

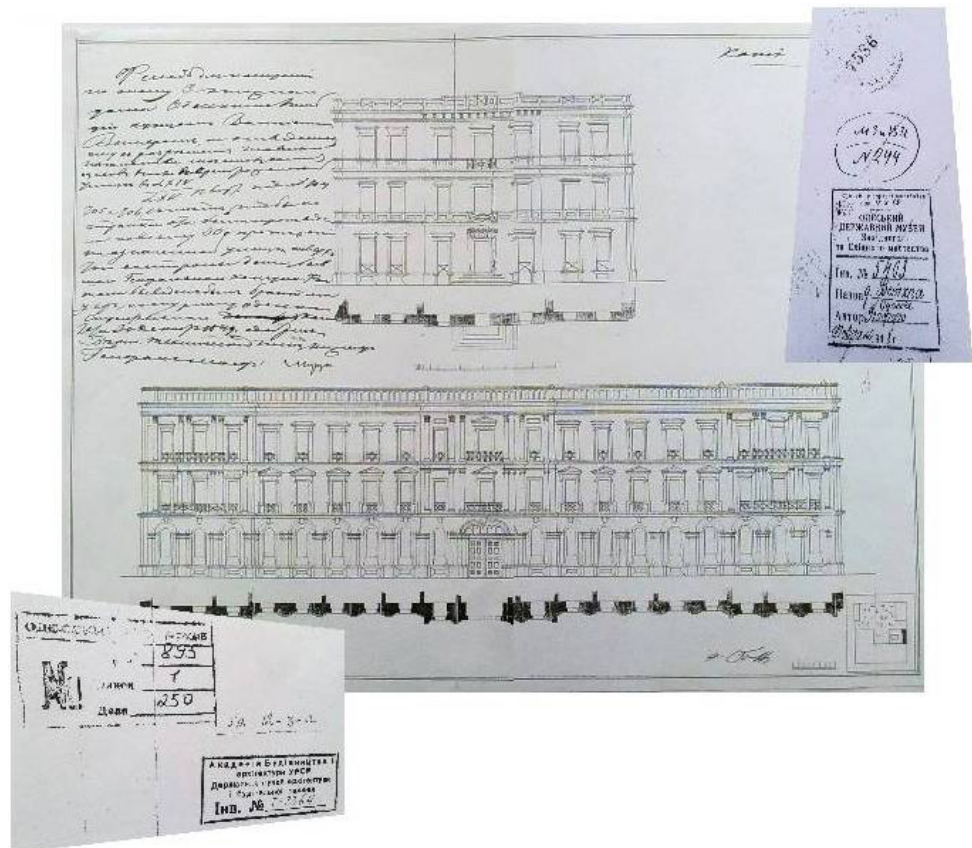
- [1] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 44, inventory 1 (1819), dossier 4, 316 p.
- [2] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 44, inventory 1 (1820), dossier 2, 420 p.
- [3] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 44, inventory 1 (1836), dossier 3, 435 p.
- [4] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 44, inventory 1 (1838), dossier 40, 62 p.
- [5] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 59, inventory 1 (1840), dossier 2445, 109 p.
- [6] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region]. Fund 895, inventory 1, dossier 413.
- [7] Vist A. Uchebnye zavedeniya v Odesskom gradonachalstve [Educational Institutions in Odessa Governorate]. *Trudy Odesskogo statisticheskogo komiteta* [Proceedings of the Odessa Statistical Committee]. Odessa, 1867, vol. 2, pp. 125-215.
- [8] Gennadi G. N. *Ukazatel bibliotek Rossii* [Index of libraries of Russia]. Sankt-Peterburg, 1864, 36 p.
- [9] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelievskogo litseya 20 iyunya 1850 po 20 iyunya 1851 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum June 20, 1850 to June 20, 1851]. *Godichnyy akt v Rishelievskom litsee 20 iyunya 1851 goda* [The annual act in the Richelieu Lyceum on June 20, 1851]. Odessa, 1851, pp. 1-18.
- [10] Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelievskogo litseya s 1 sentyabrya 1860 po 30 avgusta 1861 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum from September 1, 1860 to August 30, 1861]. *Torzhestvennyy akt Rishelievskogo litseya po sluchayu okonchaniya 1860-1861 akademicheskogo goda* [The solemn act of Richelieu Lyceum on the termination of 1860-1861 academic years]. Odessa, 1861, pp. 1-27.
- [11] Levchenko V. V. Sudby sotrudnikov Nauchnoy biblioteki Odesskogo universiteta na fone sotsialno-politicheskikh transformatsiy pervoy treti XX veka [Destinies of staff of Scientific library of the Odessa university against the background of socio-political transformations of the first third of the 20th century]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odessa, 2013, t. 18, vol.1 (9), pp. 26-49.
- [12] *Naukova biblioteka ONU im. I. I. Mechnikova: istorichnyy narys* [Scientific library Of Odessa I. I. Mechnikov National University: historical Review]. Odessa, 2002. 246 p.
- [13] Notkina O. Yu., Feldman V. S. *Vmeste s nimi: O sotrudnikakh nauchnoy biblioteki Odesskogo natsionalnoho universiteta imeni I. I. Mechnikova, ostavivshikh sled v nashe serdtse* [Together with them: About the staff of scientific library of the Odessa national university of I. I. Mechnikov who left a mark in our heart]. Odessa, 2006, 68 p.
- [14] *Obrazovanie i ustav Rishelievskogo litseya v Odesse* [Education and charter of the Richelieu Lyceum in Odesa]. Sankt-Peterburg, 1818, 84 p.
- [15] *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnikova. Istoriia ta suchasnist (1865-2015)* [Odesa I. I. Mechnikov National University: history and modern]. Odessa, 2015. 963 p.
- [16] *Otchet o sostoyanii i deyatelnosti Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta* [Reports on a state and activity of Imperial Novorossiysk University]. Odessa, 1865-1884, 1901-1915.
- [17] Podrezova M. A., Samodurova V. V. Bibliotekari Odesskogo (Novorossiyskogo) universiteta – mirovoy nauke [Librarians of the Odessa (Novorossiysk) University – world science]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odessa, 2008, t. 13, vol. 8, pp. 11-22.
- [18] Podrezova M. A., Samodurova V. V. Letopis Nauchnoy biblioteki Odesskogo natsionalnoho universiteta imeni I. I. Mechnikova v sobytiyakh i faktakh [The chronicle of Scientific library of the Odessa I. I. Mechnikov National University of in events and the facts]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odessa, 2010, t. 15, vol. 21, pp. 5-27.
- [19] *Protokoly zasedaniy Soveta imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta* [Protocols of meetings of Council of imperial Novorossiysk University]. Odessa, 1865-1884.
- [20] Samodurova V. V. Geopoliticheskiy izgoi: Zhizn i smert I. I. Dusinskogo [Geopolitical derelict: Life and I. I. Dusinsky's death]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odessa, 2013, t. 18, vol. 2 (10), pp. 9-18.
- [21] Smirnov V. A. *Rekviem XX veka* [Requiem of the 20th century]. Odessa, 2001, vol. 1, 606 p.; 2005, vol. 3, 873 p.
- [22] *Aleksandra Nikolaevna Tyuneeva* [[25] *Aleksandra Nikolaevna Tyuneeva*]. Odessa, 2012, 315 p.
- [23] *Fundamentalnyy katalog biblioteki Rishelievskogo litseya po 1861* [The fundamental catalog of the library of the Richelieu Lyceum in 1861]. Manuscript 376 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

ДАОО. Ф. 895. Оп. 1. Спр. 250. № 5403.

Чертеж будинку, що належав В. Вагнеру по Преображенській вулиці, 24
(за проектом Д. Боффо)

Додаток 2

ДАОО. Ф. 44. Оп. 3. Спр. 69. Арк. 14 зв.
[Купчая]

Копия

Лета тысяча восемьсот пятьдесят восьмого

Августа в девятнадцатый день.

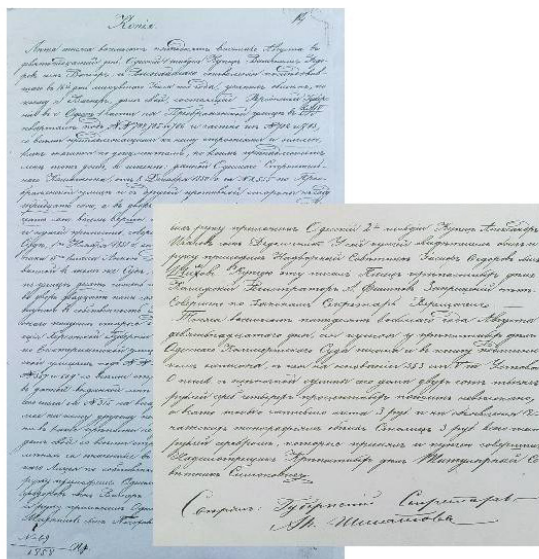
Одесский 1-й гильдии купец Вильгельм Федоров сын Вагнер, с Высочайшего соизволения последовавшего в 16-й день минувшего июля сего года, учинил обмен, по коему я, Вагнер дом свой, состоящий Херсонской губернии в г. Одессе 1 части на Преображенской улице в LXIV/LXV квартале под №№ 704, 705 и 706 и частью из № 702 и 703, со всеми принадлежащими к нему строениями и землею, как значится по документам, по коим принадлежит мне тот дом, а именно: данной Одесского Строительного Комитета, от 8 Декабря 1850 г. за № 8.555 по Преображенской улице и с другой противной стороны к саду тридцать саж.; а в дворе по обеим сторонам по тридцать саж. восемь вершк. Всего девятьсот пять квад. сажень и купчей крепости, совершенной в Одесском Коммерческом суде, 1-го Ноября 1851 г. за № 364, и сделки с вдвою чиновника 5-го класса Анною Джунковскою, засвидетельствованной в том же Суде, 10 Марта 1850 г. за № 101 в длину по улице десять сажень и три четверти арш., а в ширину во дворе двадцать пять саж. два аршина и семь вершк., уступаю в собственность Ришельевскому Лицею, а в замен оного получил старые здания Ришельевского Лицея, состоящие Херсонской губернии в г. Одессе 1-й части в V квадрате по Екатерининской улице, Дерibasовской и Ланжероновской улицам под № 29, 30, 31, 32, 33 и № 34 и частью под № 557 и 559 со всеми строениями и землею, как значится в данной выданной мне из Одесского Коммерческого суда сего числа за № 315 на владение оными. Каковое имение мое никому другому не продано, не заложено и ни у кого ни в какие крепости не укреплено. К сей купчей, что я дом свой со всеми строениями, как выше значится, обменял на означенные в оной купчей здания Ришельевского Лицея по собственному моему согласию в том руку приложил Одесский 1-й гильдии купец Вильгельм Федоров сын Вагнер.

У сей купчей свидетелем был, руку приложил Одесский 2-й гильдии купец Андрей Михайлов сын Посохова. У сей купчей свидетелем был, руку приложил Одесский 2-й гильдии купец Александр Иванов сын Дедаменикт. У сей купчей свидетелем был и руку приложил надворный советник Иосиф Федоров сын Шилев. Купчую эту писал писец крепостных дел коллежский регистратор А. Филиппов. Запрещений нет. Совершено по законам.

Секретарь Верещагин.

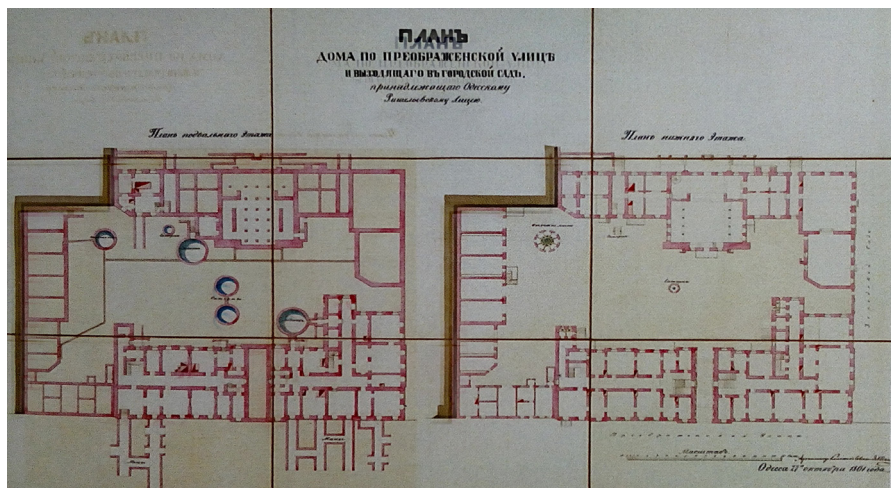
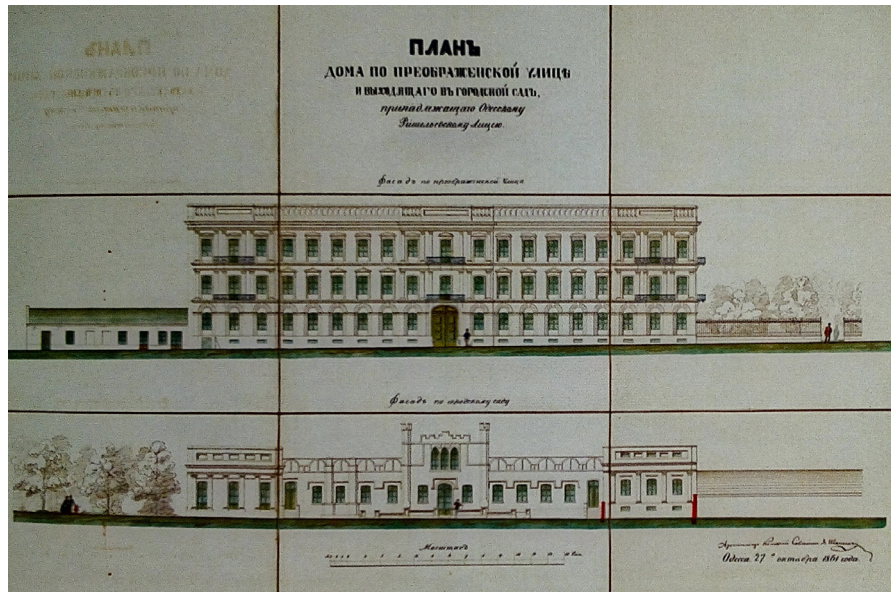
Тысяча восемьсот пятьдесят восьмого года Августа девятнадцатого дня, сия купчая у крепостных дел Одесского Коммерческого суда писана и в книгу подлинником занесена, с чем на основании № 353 ст. V т. Устава «О пошл.» с оценочной суммы всего дома двух сот тысяч рублей серебром четырех процентных пошлин не взыскано, а взято только за письмо акта три рубля и на объявление Сенатских типографий обеих столиц 3 руб. Всего шесть рублей серебром, которые принял и купчую совершил надсмотрщик крепостных дел титулярный советник [А. С.] Симонович.

Сверил: Губернский секретарь А.

Додаток 3

План будинку по вулиці Преображенській,
що належав Одеському Рішельєвському ліцею 1861 р.

Вперше було опубліковано:

Крізь призму пам'яті і часу : Одеський Рішельєвський ліцей у спогадах сучасників : до 200-річчя від дня заснування / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; авт. передм., іст. розд., упоряд. О. О. Синявська ; відп. ред. В. М. Хмарський. – Одеса : [Бондаренко М. О.], 2017. – 298 с.